

Liliana BOTNARI

Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chișinău)

„CURSULŢ PRIMITIVŢ
DE LIMBA RUMÂNŢ: COMPUSŢ
PENTRU SHOLELE ELEMENTARE
ŞI IV CLASSE GIMNASIALE”
DE IOAN DONCEV, PROMOTOR
AL LIMBII ROMŢNE

„CursulŢ primitivŢ de limba rumŢnŢ: compusŢ pentru
sholele elementare Ţi IV clase gimnasiale” by Ioan Doncev,
promoter of the Romanian language

Abstract: The evolution of Romanian in Bessarabia between the end of the 19th century and the beginning of the 20th century shows insignificant deviations in the internal structure in comparison with the Romanian language spoken in Romania, which did not affect the standardized structure of grammatical categories. In fact, the only level of language that has been more influenced is the lexical system, which has been „prolifically enriched”, often forcibly, with new lexical units borrowed from Russian. By elaborating his grammar in 1867, Ioan Doncev confirms that Bessarabian linguists knew the grammatical norms of the Romanian. They followed the issues of new published grammars on the territory beyond the Prut and promoted the Romanian language despite all political impediments.

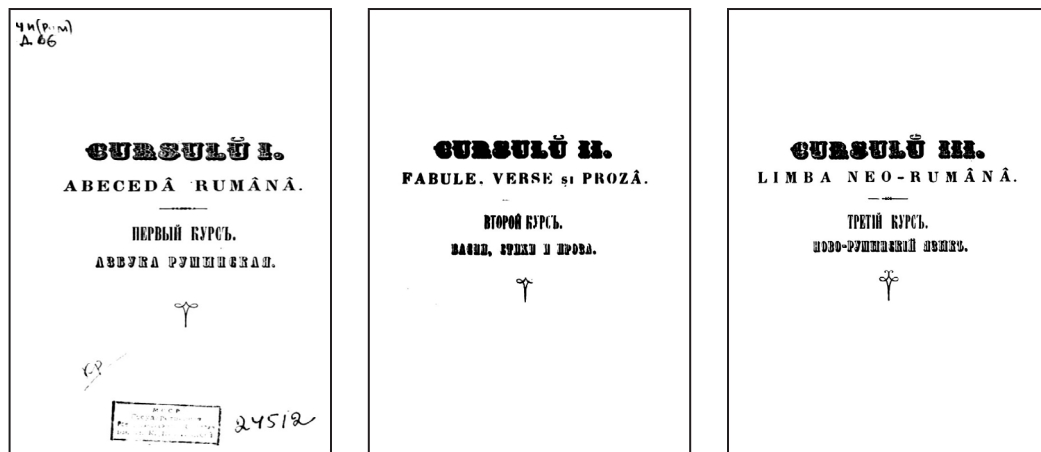
Keywords: Romanian, grammar, alphabet, Moldavian dialect, glottonym.

Rezumat: EvoluŢia limbii romŢne de pe teritoriul basarabean Ţntre finele secolului al XIX-lea Ţi Ţnceputul secolului al XX-lea atestŢ abateri insignifiante Ţn structura internŢ faŢă de romŢna de pe teritoriul Ţării-mamŢ, care nu au afectat structura standardizatŢ a categoriilor gramaticale. De fapt, unicul nivel al limbii care a prezentat modificŢri mai accentuate este sistemul lexical, acesta fiind „prolific ŢmbogŢit”, de multe ori Ţn mod forŢat, cu unitŢăŢi lexicale noi, Ţmprumutate din limba rusŢ. Ioan Doncev, prin elaborarea gramaticii sale Ţn 1867, confirmŢ faptul cŢ lingviŢtii din Basarabia cunoŢteau normele gramaticale ale limbii romŢne, urmŢreau apariŢia gramaticilor de pe teritoriul de dincolo de Prut Ţi promovau limba romŢnŢ Ţn pofida tuturor impedimentelor de ordin politic.

Cuvinte-cheie: limba romŢnŢ, gramaticŢ, alfabet, grai moldovenesc, glotonim.

Ţn 1865, la ChiŢinŢu, apare manualul de gramaticŢ *CursulŢ primitivŢ de limba rumŢnŢ, compusŢ pentru sholele elementare Ţi IV clase gimnasiale/ Начальный курсъ румынского языка: составленный для низшихъ училищъ и IV классовъ гимназiи*, elaborat de I. Doncev Ţi tipŢrit, cu caractere chirilice

și latine, la tipografia lui Akimu Popovu. Autorul divizează manualul în câteva compartimente: *Abecedă Rumână* (p. 1-105), destinat anului I de studii, *Fabule, verse și proză* (p. 106-184) – pentru anul II de studii și *Limba neo-rumână* (p. 186-253) – pentru anul III de studii.

Încă din „Procurvântare”, care este în limba rusă, autorul menționează că „limba română (valaho-moldovenească)” se predă în toate cele șapte clase ale Liceului Regional din Chișinău, dar și în unele școli ținutale din Chișinău, Orhei, Bălți, Soroca și Hotin etc., iar manualul său vine să faciliteze studiul limbii române atât pentru învățători în procesul predării, cât și pentru elevi. Ioan Doncev pledează pentru scrierea cu alfabet latin, insistând asupra evitării și eliminării scrierii cu litere slavone, or, acestea, susține el, contravin regulilor gramaticale ale limbii române, iar „limba Neo-Rumână a Principatelor Unite păstrează intact fontul vechi (slavono-latin) în cărțile bisericești și liturgice” (Doncev, 1865, IV).

Lidia Colesnic-Codreanca menționează că „manualul lui Ioan Doncev este unica gramatică a limbii române editată în Basarabia cu litere latine în perioada secolului al XIX-lea, cu text paralel rusec. Metalimbajul gramatical utilizat de autor este cel românesc modern: articol, gen, nume substantiv, adjectiv, declinare, nominativ, genitiv etc”. (Colesnic-Codreanca, 2011, p. 132). Astfel, autoarea susține că meritul lui I. Doncev constă în faptul că el a eliminat din lingvistica basarabeană terminologia gramaticală calchiată din rusește, care era vehiculată în gramaticile de până la 1865, introducând alfabetul de tranziție și alfabetul latin. De fapt, din lucrarea lui Gheorghe Negru (2012, p. 174-176) se înțelege că manualul lui I. Doncev a fost permis inițial de cenzura imperială, contribuind la sincronizarea etnoculturală a românilor din Basarabia cu cei din România. Mai târziu însă autoritățile țariste, alarmate de efectul pe care l-ar putea avea acest manual și conștientizând „riscul românizării elevilor basarabeni”, au schimbat macazul. Lingvistul basarabean publică manualul pe cont propriu, trecând peste ezitățile țariste. În acest context, Imperiul rus, din 1871, exclude predarea limbii române în școlile din Basarabia.

La pagina 63, lingvistul prezintă alfabetul de tranziție, precum și „Schimbaré unoră litere în alfavitulă rumână”, propunând unele exemplificări în acest sens.

Ð ð = D d.	À à = ÎA ia, ea
Ń ń = Ĭ ĭ. (finalo.)	Ų ų = ĬŃ ĭŃ (finalo)
Ģ ģ = S s.	Ж ж = Î î.
Ђ đ, Ɛ = EA ea, e.	И и = I i.
ђ ' = Ń Ń (finalo)	Н н = N n.
З з = Z z.	Ии ии = Ит it.
М м = M m.	Ю ю = ÎŃ ĭŃ.
Т т = T t.	Љ љ = În, ĭn.

Fig. 3. Schimbaré unoră litere în alfavitulă rumână după I. Doncev

Prin prisma informațiilor incluse în partea a II-a și a III-a a manualului său, observăm că I. Doncev, pe lângă redarea propriu-zisă a particularităților limbii române, își atribuie și rolul de diriginte, de duhovnic, oferind elevilor sfaturi, citându-le drepturile, dar și responsabilitățile, prezentându-le spre lectură „Sentenții morale”, „Nește anectode”, „Câte-va fabule”, „Cimilituri”, „Câte-va proverbe” (Doncev, 1965, p. 35-62).

În partea a III-a a lucrării, intitulată „Cursulă III. Limba Neo-Rumână”, gramaticianul basarabean numără 27 de litere ale alfabetului român, susținând că acestea „se scriu și se ’ntrebuințeză feliurită în doă șrifte principale: în celă veche (slavo-lătină) și în celă nouă (modernă) (latină)” (Doncev, 1865, p. 262). Filologul distinge 10 părți de vorbire, pe care le numește „cuvinte etimologice”: *articulă, numele substantivă, numele adjectivă, numele numerală, pronumele, verbulă, adverbulă, prepoziția, conjuncția și interjecția*. Observăm că I. Doncev se distanțează și elimină metalimbajul gramatical influențat de limba rusă, introducând în manualul său un inventar de termeni românești, apropiați celor de astăzi. Referindu-se la particularitățile morfologice, lingvistul diferențiază 3 genuri: *măsculină, feminină și eterogenă (micstă)*, precum și „articulă indefinită” pentru genul masculin sing. – *ună* și plural – *uniă, niște*, pentru genul feminin – *ună* la sing. și *unele, nește* la plural și „articulă definită”: genul masculin la numărul sing. *l* urmat de *-ă* sau *-e* și plural – *-iă, -ele, -rele*, genul feminin singular – *-ă, -a* și *-le* la plural. Observăm că româna lui I. Doncev încă mai este influențată de „limbile frumoase” – franceza, italiana, cu o gramatică deja relativ statornică la acea vreme, or, *definit/indefinit* este un împrumut din limba franceză, româna de astăzi utilizând termenii *horărat*/

nehotărât. Ca și în „Gramatica Românească” de I. Heliade-Rădulescu (1980), în „Cursul primitiv de limba rumână, compus pentru școlile elementare și IV clase gimnasiale” mai persistă scrierea dublă a consoanelor în unele cuvinte: *regulelor gramaticale* (Doncev, 1865, p. 266/7), *accuzativă*, *adresa* (275/16), substantivele proprii *Ioannă*, *Iassi* (*Iași*) (273/14), precum și **ă** la finalul substantivelor masculine articulate, al adjectivelor, precum și al unor verbe: *podulă*, *mărulă*, *bradulă* (272/13), *numerulă singulară*, *genulă masculină*, *cuvintele lui sântă sincere*, *celă mulțemită*, *se potă învăța multă* (273/14). Referitor la formele cauzale ale substantivului, I. Doncev distinge 5 cazuri:

1. *nominativă* – (*cine? ce?*)
2. *genetivă* – (*de cine? de ce?*)
3. *dativă* – (*cui?*)
4. *accuzativă* – (*cine? ce?*)
5. *vocativă* – (*la adresa către subiectă*).

Observăm că I. Doncev nominalizează 5 cazuri ale limbii române, care coincid cu cele ale românei de astăzi, fiind denumite la fel. Totodată, autorul face o referire la cazurile *ablativulă* și *prepozitivulă*, care până acum erau incluse drept cazuri ale limbii române, imitând gramatica rusească, afirmând: „Cașurele russești: *ablativulă* și *prepozitivulă* se esplică în limba rumână cu cașulă *accuzativă*, ocârmuit cu felîurite prepoziți: *cu*, *de*, *despre* ș. a” (Doncev, 1865, p. 275/16).

De fapt, I. Doncev, în gramatica sa, depășește prezentarea și explicarea propriu-zisă a gramaticii limbii române, lingvistul fiind preocupat și de anumite fenomene-problemă ale limbii, care rămân actuale și în prezent. Astfel, autorul abordează fenomenul *cacofoniei*, care „preste măsură vatâmă aușulă”, însă Doncev are în vedere prin acest fenomen **palatalizarea**, enumerând o serie de exemple de litere care sunt substituie în vorbire (și nu numai) prin altele:

– b	gh : bine – ghine;
– ç	ș : çapă (ceapă) – șapă;
– z	dz : frunză – frundză;
– e	i : eî – îî;
– f	ș : a fi – a și;
– g	j : geme – jeme;
– m	n : mie – nie;
– p	ch : peptă – cheptă;
– v	g : vină – gin;
– v	[se lasă, опускается]: voî – oî; va – a;
– ă	o : ău ășă – o ășă.

Observăm că toate „incorectitudinile” care sunt „încontre reguleloră gramaticale și filologice”, cum afirmă I. Doncev (1865, p. 18/277), reprezintă, de fapt, particularitățile dialectale ale graiului moldovenesc de atunci și de astăzi, aici ne referim la limba vorbită și nicidecum la cea literară.

Urmărind particularitățile morfologice ale adjectivului, observăm preluarea terminologiei românești și în cazul gradelor de comparație ale acestuia: **gradul pozitiv**, **gradul comparativ** – care se formează prin alipirea adverbului *mai* la forma pozitivă a adjectivului (*mai isteț*, *mai frumos*), **gradul superlativ**, care se formează cu ajutorul adverbelor: *pré, fôrte, detot*, *cutot* (*pré acru, fôrte amar*, *detot putred*, *cutot bine*) sau superlativ relativul de superioritate de astăzi, termen care încă lipsește la Doncev, dar ale cărui particularități sunt menționate: format cu ajutorul pronumelor *cel*, *cé, ceî, cele*, exemple: *cel* *mai tiner*, *cé* *mai umed*, *ceî* *mai scumpi*, *cele* *mai nobile* (Doncev, 1865, p. 28/287).

În cazul pronumelor posesive, I. Doncev recomandă ca „prepozițiile *ală, ai* (masculine) și *a, ale* (feminine) (...) de se postpună substantivelor”: în loc de *al* *meu frate* – *frate-meu*, *ale* *mele surori* – *surorele-mele* etc. (*idem*, p. 38/297), substantivul și pronumele fiind legate prin cratimă. Pronumele demonstrative apar la Doncev sub denumirea de *arâtative*, cele relative – *reducative*, interogative – se scriu cu dublu **r**, *interogative* –, pronumele de întărire este inclus în categoria pronumelui *definit*.

Filologul basarabean numără 5 moduri ale categoriei gramaticale a verbului: *indefinit* (infinitiv), *indicativ*, *conjunctiv*, *condițional-optativ*, *imperativ*. Modurile nepersonale ale verbului sunt numite de către autor „modificații conjugale”: *participié, gerundié, supina*, infinitivul fiind inclus în categoria modurilor personale enumerate mai sus.

Referitor la clasificarea timpurilor, I. Doncev diferențiază: *timpul prezent*, *trecut simplu (indefinit)*, *trecut compus 1 (imperfect)*, *trecut compus 2 (perfect)*, *timpul mai mult-ca-perfect* și *fiitor*. Termenul de *trecut simplu (indefinit)* substituie imperfectul de astăzi, fapt dedus din exemplele de conjugări oferite: *E* *lăudam*, *tu* *lăuda*, *el/é* *lăuda*, *noi* *lăudam*, *voi* *lăuda*, *e/ele* *lăuda* (*ibidem*, p. 55/313), iar celelalte timpuri coincid practic totalmente cu terminologia de astăzi.

În capitolul IV al lucrării sale, I. Doncev, spre deosebire de Șt. Margela (Margela, p. 1827), nu se limitează doar a diferenția limba vorbită de cea scrisă, ci, argumentând prin „deosebita pronunsație unelor litere rum. vocale și consune și după întrebuințare unor cuvinte rumâne” (Doncev, 1865, p. 125/383), distinge 2 dialecte ale limbii române: „dialectul cel valah (limba bucureștenă, muntenescă)” și „dialectul moldav (limba Iasiénă, moldovenescă)”. În continuare, autorul enumeră diferențele fonetice dintre aceste două dialecte. Prin urmare, lingvistul consideră că, în virtutea pronunțării diverse a unor cuvinte, unele sunete („litere” în lucrarea autorului) sunt substituite prin altele, gramaticianul oferind exemplificări în § 94: *masă* (dialectul moldovenesc) = *mésă* (dialectul valah), *de asupra* (mold.) = *d'asupra* (valah), *pe* (mold.) = *pâ* (valah), *ceru* = *ceru* ș. a.

§ 94.

Literele, care se 'ntrebunîţeză, întru deosebiré acestorû dialecte, sîntû aceste urmátóre :

Буквы, которая употребляются, по различію этихъ нарѣчій, суть слѣдующія :

Cele Moldave, МОЛДАВСКИЯ :	Cele Valahe, ВАЛАХСКИЯ :	ESEMPLU, ПРИМѢРЫ :	
<i>a</i> =	<i>e</i> :	<i>masă</i> =	<i>mésă</i> , столъ.
<i>e</i> =	' :	<i>de asupra</i> =	<i>d' asupra</i> , надъ.
<i>e</i> =	<i>e</i> :	<i>şerpe</i> =	<i>şérpe</i> , змѣя.
<i>e</i> =	<i>â</i> :	<i>pe</i> =	<i>pâ</i> , на.
<i>â</i> =	<i>e</i> :	<i>fâlie</i> =	<i>felie</i> , кусокъ.
<i>o</i> =	<i>u</i> :	<i>români</i> =	<i>rumânû</i> , румынъ.
<i>tu</i> =	<i>ă</i> :	<i>ceriu</i> =	<i>ceră</i> , небо.
<i>â</i> =	<i>ât</i> :	<i>pâne</i> =	<i>pâine</i> , хлѣбъ.
<i>d</i> =	<i>q</i> :	<i>credû</i> =	<i>cređû</i> , вѣрю.
<i>t</i> =	<i>t, f</i> :	<i>potû</i> =	<i>počû</i> , могу.
		<i>scôtă</i> =	<i>scôfă</i> , пусть вы- ветъ

şi alt. и др.

§ 95.

Întă şi vr' uă câtc-va - Вотъ и нѣсколько словъ,

Fig. 4. § 94

În § 94 I. Doncev prezintă unele diferențe lexicale identificate: *curechîu* (dialectul moldovenesc) – *varđâ* (dialectul valah), *moşu* (mold.) – *unchiu* (valah), *bunelû* (mold.) – *moşu* (valah), *omêtû* (mold.) – *zâpadâ* (valah), *pepene* (mold.) – *crastaveţe* (valah), *zâmosû* (mold.) – *pepene galbînû* (valah), *ghimpû* (mold.) – *ghimpe* (valah) etc. (Doncev, 1865, p. 127/385). După cum observăm, pentru lingvistul basarabean, drept puncte de reper în stabilirea celor mai importante diferențe dintre aceste 2 dialecte ale limbii neo-române au fost oraşele Bucureşti – ca „leagăn” al dialectului valah – și Iași, pentru dialectul moldovenesc. De altfel, încă din prefață I. Doncev explică: „Rumânii, vorbind între sine, nu zic nici-odată: ştii limba vlahică? ci: ştii limba rumână? Şi vorbind în general despre toată nația sa, se numesc Rumâni, iar, de vorbesc despre un cetățean rumân, în deosebi, atunce zic: Moldovan, Muntean, Bănăţan etc”. (Doncev, 1865, p. VIII).

Manualul său încheie cu un ultim compartiment, intitulat *Vocabulariû rumânorussescû*, care, de fapt, este un dicționar bilingv român-rus, iar, în același an, acesta a fost tipărit ca lucrare aparte, incluzând 163 de pagini, pentru a-l face mai accesibil „pentru elevii școalelor primare și diferite școli preparatoare din regiune” (Doncev, 1965, p. II).

VOCABULARIU

RUMÂNNO-RUSSESCÛ.

СЛОВАРЬ

РУМЫННО-РУССКІЙ,

для отысканія словъ, при переводѣ статей, вошедшихъ въ составъ «Курса».*

* Nota. La aflare cuvintelor în acestu vocabulariu, trebuie să se aibă în vedere §§ 31 și 34 c. III, pentru care lămurire s' aș și arătată alfavitulă căpătală în imbele șrifte — celu modernu, în paralelă cu celu veche.

Примѣчаніе. При отысканіи словъ въ этомъ словарѣ, нужно имѣть въ виду §§ 31 и 34 к. III, въ поясненіи конхъ и показанъ главный алфавитъ въ обонхъ шрифтахъ — новомъ, въ параллели съ старымъ.

Fig. 5. Vocabulariul rumâno-russescul

Sintetizând cele spuse, considerăm că Ioan Donceev a elaborat o gramatică care egala gramaticile de peste Prut, în care, prin experiența sa de predare, dar și prin spiritul românesc pe care îl avea, a încercat să promoveze limba română, acesta fiind glotonimul utilizat pe parcursul întregii sale lucrări. Unica concesie, dacă putem să o numim așa, a fost scrierea gramaticii în limba română și limba rusă, adaptată, anume din acest punct de vedere, realității din Basarabia de la acea vreme, însă, cum observă și O. Ghibu, în lucrarea sa găsim „istorie românească, literatură românească curentă și orientări românești generale. Printre multe alte lucrări de această natură identificăm bucăți patriotice românești ca: *Imn închinat domnului Moldovei Grigore Ghica*, *Adio Moldovei* de V. Alecsandri, *Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul* de D. Bolintineanu și chiar *Imnul român în cinstea lui Alexandru I. Cuza* de G. Tăutu” (Ghibu, 1926, p. XLV). I. Donceev, prin elaborarea manualului său, prin modul în care și-a expus viziunile, prin exemplele patriotice propuse, demonstrează că a conștientizat importanța promovării limbii române și a predării acesteia în școli, mai ales în acele condiții nefavorabile. În acest context, trebuie să amintim că „manualele lui I. Donceev au fost cele din urmă cărți didactice, destinate pentru școală, care au apărut în Basarabia sub regimul rusesc. După ce a fost scoasă limba românească din școala basarabeană, nu mai era nevoie de cărți didactice românești” (Ciobanu, 1923, p. 134).

În baza cercetării efectuate, putem afirma că în 1865, când apare gramatica lui I. Donceev, limba română de pe teritoriul dintre Prut și Nistru încă mai

urmează un curs similar celui din Principatele Române, gramatica de aici fiind practic identică cu cea de peste Prut, fapt ce ne permite să susținem că variația era prezentă, însă fără a scinda limba română în două limbi de sine stătătoare, or, I. Doncev cunoștea, bineînțeles, gramaticile filologilor români, inclusiv pe cea a lui I. Heliade-Rădulescu, dar și pe cea a lui Șt. Margela, autorul perfecționând actul de predare a limbii române în școli, creând un „instrument” de învățare mai complet, mai aproape de gramatica limbii române de astăzi.

Referințe bibliografice:

1. CIOBANU, Ștefan. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Chișinău: Editura „Asociației Uniunea Culturală Bisericească din Chișinău”, 1923, 344 p.
2. COLESNIC-CODREANCA, Lidia. Filologi basarabeni din secolul al XIX-lea. În: *Philologia*. 2011, LIII, nr. 5-6, septembrie-decembrie, p. 128-132. ISSN 1857-4300.
3. DONCEV, Ioan. *Cursă primitivă de limba rumână: compusă pentru șolele elementare și IV clasă gimnaziale*. [online] Chișinău, 1865. Disponibil: <http://www.moldavica.bnrm.md/biblielmo?e=d-01000-00---off-0carti--00-1----0-10-0---0---0direct-10-DC--4-----0-11--11-ro-50---20-about-Doncev--00-3-1-00-0-0-11-1-0utfZz-8-00&d=JC27.27&cl=search&gp=1> [citât 17.03.2019].
4. GHIBU, Onisifor. *Dela Basarabia Rusească la Basarabia românească*. Vol. I, Cluj, 1926. 714 p.
5. HELIADE RĂDULESCU, Ion. *Gramatica Românească*. București: Editura Eminescu, 1980. 560 p.
6. MARGELA, Ștefan. *Gramatică rusească și rumâniască* [online]. Sankt Petersburg: Departamentul obștesc de învățare. 1827. 702 p. Disponibil: <http://www.moldavica.bnrm.md/biblielmo?e=d-01000-00---off-0carti--00-1----0-10-0---0---0direct-10-DC--4-----0-11--11-ro-50---20-about-margela--00-3-1-00-0-0-11-1-0utfZz-8-00&a=d&cl=search&d=JD4237.3> [citât 11.04.2018].
7. NEGRU, Gheorghe. Evoluția politicii de rusificare în Basarabia [online]. În: *200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Țarist: consecințele raptului teritorial pentru românii basarabeni*. Materialele Simpozionului științific internațional, Cahul 12-13 mai 2012. Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” din Cahul, Cahul, 2012, p. 171-179. Disponibil: <https://es.scribd.com/doc/117105460/200-de-ani-de-la-anexarea-Basarabiei-de-c%C4%83tre-Imperiul-%C5%A2arist-consecin%C5%A3ele-raptului-teritorial-pentru-romanii-basarabeni-simpoz-%C5%9Ft-intern-2012>. [citât 20.09.2018].